

YHTENÄISYYTTÄ MATERIAN AVULLA

MUOKKAUTUVA KIRJA TULKINTOJEN RAJAAJANA

Hanna Kuusela

Abstrakti

Artikkeli käsittelee *Kabulin kirjakauppias* -nimisen kirjan tarjoaman tapaustutkimuksen avulla kirjan materiaalista kykyä toimia merkitysten ja tulkinnan rajoittajana. Artikkelin taustalla on esineisiin ja niiden kiertoon sekä muutoksiin kohdistuvan sosiologisen tutkimuksen nousu representaatioihin keskittyvän tutkimuksen rinnalle. 2000-luvulla kysymys representaatiosta on alkanut korvautua kysymyksellä informaatiosta tai objekteista, minkä toivoisi lisäävän kirjallisuustieteen ja materiaalisuudesta ammentavan sosiologian vuoropuhelua. Artikkelissa tätä vuoropuhelua käydään analysoimalla *Kabulin kirjakauppiaan* eri editioiden välillä tapahtuvia muutoksia ja kiinnittämällä huomiota sosiaalisten suhteiden ja valtasuhteiden materiaalisuuteen. Käsittelemällä etenkin *Kabulin kirjakauppiaan* kynnystekstejä eli paratekstejä ja niiden materiaalista elämää artikkelissa tarkastellaan sitä, millaisena kirja tarjottiin lukijoilleen. Näin tutkitaan niitä materiaalisia käytänteitä, joilla luodaan kirjan merkitysten yhtenäisyyttä.

Avainsanat: Kirjallisuuden sosiologia, kirjan materiaalisuus, paratestit, *Kabulin kirjakauppias*.

JOHDANTO

Kirja ei ole ainoastaan käsilläoleva objekti: sen on turha yrittää käpertyä pieneen suuntaissärmiöön, joka sulkee sen sisäänsä. Sen ykseys on vaihtelevaa ja suhteellista. Ilmeisyys katoaa heti kun sitä kysytään. Se näyttäytyy ja rakentuu vasta monimutkaisen diskurssikentän pohjalta. (Foucault 2005, 36.)

Michel Foucault'n näkemystä kirjasta voi pitää tyypillisenä kuvauksena poststruktuurilistisen kirjallisuusteorian perusajatuksista: kirja tai kirjallinen teksti ei ole rajattavissa yhteen merkitykseen tai ilmentymään, vaan se ennemminkin *tapahtuu* tai *tuottuu* suhteiden verkostossa ja jatkuvassa liikkeessä. Tällainen epäyhtenäisyyttä korosta-

va näkökulma, jota edusti vielä korostuneemmin myöhäisurallaan Roland Barthes, on vähintään teoreettisesti ollut valtavirtaa viime vuosikymmeninä. Kirjallisten merkitysten tai tulkintamahdollisuuksien moninaisuutta on pidetty kutakuinkin itsestäänselvyyttenä. Kuten Barthes on todennut, marxilaisuuden, freudilaisuuden ja strukturalismin yhteisvaikutus pakotti suhteellistamaan tekstin tekijän, lukijan ja havainnoijan suhteet ja synnytti näin vaatimuksen Tekstistä eli objektista, joka ”toteuttaa merkityksen todellisen, *reduoimattoman* monikollisuuden” (Barthes 1993, 160–163).

Tämä on kuitenkin vain kolikon toinen puoli. Foucault'n ymmärrys kirjan kyvystä kurottaa

suuntaissärmiönsä ulkopuolelle sisälsi myös synkempiä sävyjä. Hänen mukaansa ”on hyvin mahdollista, että kirjoittamisen teko siinä mielessä kuin se on institutionalisoitunut tänään kirjassa, kustannusjärjestelmässä ja kirjailijan henkilössä tapahtuu ’diskurssin yhteiskunnassa’, joka hajanaisuudestaan huolimatta on epäilemättä rajoittava” (Foucault 1981, 63). Foucault’n mukaan diskurssia järjestää ja hallinnoi joukko käytäntöjä, joiden tehtävänä on rajoittaa merkitysten vaarallista moninaistumista ja hallita sattumaa.

Tässä artikkelissa käsittelen näitä tapoja rajoittaa merkitysten vaarallista moninaisuutta ja moninaistumista käsittelemällä *Kabulin kirjakauppias* -nimisen kirjan (*Bokhandleren i Kabul*, Seierstad 2002) elinkaareissa tapahtuneita muutoksia. Tapaustutkimuksen avulla havainnollistan, miten kirja esineenä voi yhtäältä todistaa viestien moninaistumista ja toisaalta toimia viestien rajoittajana. Tutkin erityisesti sitä, miten erilaiset valtasuhteet kiinnittyvät kirjan materiaalisuuteen. En siis käsittele kirjaa niinkään tekstinä kuin fyysisenä esineenä, jossa tapahtuvat muutokset voivat paitsi peilata valtasuhteita myös rakentaa ja purkaa niitä. Laajempänä tavoitteenani on näin ollen tuoda yhteen esineistä inspiroituneen sosiologian oivalluksia ja taiteen sosiologiassa usein marginaaliin jäävä tutkimuskohde – painettu kirja.

Kabulin kirjakauppiaan tapaus koskettaa kirjallisen vallankäytön ja kirjallisen sananvapauden kysymyksiä erityisen kipeästi: vuonna 2002 julkaistu norjalaisjournalisti Åsne Seierstadin kirjoittama teos perustui Seierstadin kokemuksiin ja havaintoihin, jotka hän hankki asuessaan muutaman kuukauden Raisin perheessä Kabulissa. *Kabulin kirjakauppias* sisältää 19 melko itsenäistä lukua sekä esipuheen ja jälkisanat. Luvuissa kuvataan afgaaniperheen arkea ja juhlaa, esimerkiksi käyntejä bazaarissa, pyhiinvaellusmatkaa ja hääjuhlia. Arkisten tapahtumien seassa kuvataan perheenjäsenten tuntemuksia ja ajatuksia Afganistanista ja erityisesti naisten asemasta maassa. Perhekuvausten sekaan on myös upotettu tietoa maasta ja sen historiasta.

Myyntimenestykseksi noussut kirja muuttui

skandaaliksi, kun kuvauksen kohteena olleen afgaaniperheen isä, Shah Muhammed Rais, toi syksyllä 2003 julki ärtymyksensä ja kritiikkinsä kirjaa kohtaan. Raisin mukaan Seierstadin tositarinaksi kuvaama kirja hänen perheestään oli paitsi loukkaava myös valheellinen. Rais oli tyytymätön etenkin siihen, että kirjailija oli tekstillään paljastanut intiimejä asioita perheestä. Tämä kiistanalainen kuvaus on kuitenkin ollut globaalin kulttuuriteollisuuden näkökulmasta menestys: vuoden 2010 loppuun mennessä kirjan oikeudet oli myyty yhteensä 41 maahan, ja se oli myynyt yli kaksi miljoonaa kappaletta.

Kabulin kirjakauppiaan tapaus herättää vanhoja kysymyksiä orientalistisista representaatioista ja idän ja lännen välisistä suhteista (Said 1979). Samalla se saa kuitenkin esittämään myös tuoreempia ja sosiologisempia kysymyksiä, jotka liittyvät kirjojen nopeaan kiertokulkuun, muokattavuuteen ja siten digitaalisen kommunikoinnin ja printtitekniologian suhteisiin.

Artikkelin aluksi kytken tapaustutkimukseni esineistä ja materiaalista inspiroituneen tutkimuksen traditioon ja metodeihin. Artikkelin toisessa osassa tarkastelen empiirisesti erilaisten *Kabulin kirjakauppias* -nimeä kantavien editioiden vuorovaikutusta ulkopuolensa kanssa. Tämän empiirisen osion mielenkiinto on etenkin siinä, miten *Kabulin kirjakauppiaan* ensimmäinen editio tulee kommentoiduksi, muutetuksi ja kuljetetuksi uusiin konteksteihin. Tämä on myös hyvin konkreettinen lähestymistapa: liike ja muutokset jättävät seurattavissa olevia jälkiä (Kuusela 2013). Artikkelini lopuksi liitän empiirisen tarkastelun laajempaan keskusteluun kiertävien ja muuntuvien objektien merkityksestä nykykulttuurin ja -taiteen sosiologiselle tutkimukselle.

EPÄVAKAAT SUHTEIDEN VERKOSTOT

Metodologisena ja teoreettisena lähtökohdanani tässä artikkelissa on esineistä inspiroitunut tutkimus. Suurin osa tämän artikkelin havainnoista ei olisi läsnä tutkivalle silmälle ilman esineen seuraamista ja sen tarjoaman informaation tunnistamista.

Neljäänkymmeneentyhteen maahan myyty *Kabulin kirjakauppias* muuttui lukuisin tavoin maasta toiseen liikkuaan ja painoksesta toiseen vaihtuessaan. Käsittämäni aineisto koostuu pääosin näistä *Kabulin kirjakauppi-
aan* eri painoksista. Aineistossani on yhteensä 32 erilaista *Kabulin kirjakauppias* -nimistä esinettä, joista kukin edustaa yhtä editiota¹ sekä 69 erilaista etukantta ja 30 takakantta. Eri painokset ovat pääosin löytyneet Norjan kansalliskirjastosta, kun taas kansikuva- ja takakansikokoelmaa olen täydentänyt myös internetistä löytyneillä kuvilla. Viittaan artikkelissa myös haastatteluihin, joita tein vuosien 2009 ja 2010 välillä kasvokkain Oslossa (20 kpl) ja sähköpostitse (6 kpl). Haastateltavistani suurimmalla osalla oli ollut jokin suora yhteys Seierstadiin tai hänen kirjaansa: he olivat kirjoittaneet siitä, kommentoineet sitä julkisesti tai tehneet työtä sen parissa. Haastateltavieni joukossa oli esimerkiksi journalisteja, graafikoita, tutkijoita, järjestötyöntekijöitä, asianajaja ja elokuvaohjaaja.

Keskittyminen editioiden välisiin muutoksiin alkuperäisen tekstin lähiluvun sijaan kiinnittää huomiota siihen, että esineinä kirjat – aivan kuten kaikki esineet – voivat tulla käyetyiksi ja hyödynnetyiksi monin tavoin. Näin ollen artikkelini näkökulmalla on yhteyksiä pragmatistiseen perinteeseen. Hermeneuttisen tulkinnan sijaan huomio kiinnitetään merkitysten syntyminen, muokkaamisen ja ohjaamisen prosessiin ja materiaan osuuteen tällaisissa prosesseissa. Sen sijaan, että keskityttäisiin johonkin yhteen pysäytettyyn hetkeen *Kabulin kirjakauppiaan* elämässä, keskitytään käytäntöihin ja niihin erilaisiin tapoihin, joilla *Kabulin kirjakauppiaan* nimeä kantavia esineitä on tuotettu tai käytetty. Tämä on myös yhdenlainen yritys tuoda Bruno Latourin ajatuksia tieteellisestä tiedosta lähemmäksi taiteen sosiologiaa. Latourin mukaan voimme määrittää jonkin mekanismin tehokkuuden tai vaikuttavuuden meidän ei pidä etsiä sen luontaisia tai sisäsyntyisiä ominaisuuksia vaan seurata niitä muutoksia, jotka se käy läpi eri toimijoiden käsissä (Latour 1987, 258). Samaan tapaan meidän ei tulisi etsiä kirjalle – esimerkiksi *Kabulin kirjakauppiaille* – yhtä luontaista tulkintaa vaan ennemmin-

kin seurata niitä muutoksia, joita sen nimeä kantavissa editioissa tapahtuu julkaisemisen jälkeen.² Tällöin tekstin jokainen editio, jokainen versio erilaisine kansineen, tulee ymmärtää omaksi erilliseksi kirjalliseksi objektiksi – omaksi merkityksiä muokkaavien elementtien rakennelmakseen. Yhdelläkään editiolla ei siten ole etuoikeutettua asemaa, eikä yhdelläkään editiolla ole lopullista auktoriteettia. (Moylan & Stiles 1996, 6.) Tämän ajatuksen voi laajentaa koskemaan myös kutakin yksittäistä esinettä tahroineen, kulumineen ja repeämineen, mutta tässä artikkelissa keskityn massatuotettuihin esineryypäisiin eli editioihin.

Kuten Latour (1991, 106) kirjoittaa, huomiota tulisi kiinnittää ”toisiaan seuraaviin käsiin, jotka kuljettavat jotakin lausumaa sekä niihin toisiaan seuraaviin muutoksiin, joita tämä lausuma käy läpi”. Ajatuksen taustalla ovat Latourin ja hänen kollegojensa kirjoitukset toimijaverkostoteoriasta, jonka ytimessä on ollut ajatus niin inhimillisten kuin ei-inhimillistenkin toimijoiden välittyneisyydestä ja relationaalisuudesta. Sen sijaan, että tavoiteltaisiin toimijoiden olemusta tai partikulaarin suhdetta rakenteeseen, tutkimuksessa pyritään kuvaamaan epävakaata suhteiden verkostoa kollektiivisen toiminnan kenttänä. Tästä näkökulmasta katsottuna esimerkiksi kirja – tai jokin muu kulttuurituote – tuotuu tai toteutuu jatkuvasti suhteiden verkostossa. Tämän-tyylistä tutkimusta on jonkin verran tehty musiikin ja visuaalisten taiteiden sosiologisessa tutkimuksessa (ks. Hennion 1997; 2007; De Nora 2000; de la Fuente 2007). Kirjallisuuden tarkasteluun sitä ei kuitenkaan ole sovellettu – siitä huolimatta, että se antiessentialismiaan tulee lähelle poststrukturalistisen kirjallisuusteorian käsityksiä kirjoista ja teksteistä.³

Latourin ja toimijaverkostoteorian hyödyntäminen tarkoittaa myös sitä, että analyysissa esineille ja materiaalille annetaan aktiivinen ja vuorovaikutteinen rooli. Tämänkin artikkelin taustalla näkyy toimijaverkostoteorian ajatus ei-inhimillisten toimijoiden merkityksestä sellaisissa kollektiiveissa, joita olemme tottuneet kutsumaan sosiaalisiksi. Kirja ei ole ainoastaan inhimillisen toiminnan heijastuspinta, vaan se on aktiivinen osapuoli kanssakäymi-

sessä, jonka muina osapuolina voi olla esimerkiksi teknologiaa, ihmisiä ja diskursseja.

Kuten jo edellisistä kappaleista on ilmennyt, sanaa *kirja* on mahdollista käyttää monessa merkityksessä – tai sille voidaan nimetä useita referenssejä. Kirjan esineisyyttä tai materiaalisuutta ei ole helppo määritellä. Sanalla *kirja* voidaan viitata niin suorakulmion muotoiseen esineeseen, tekstimassaan kuin ajatukselliseen sisältöönkin, joka voi saada useita materiaalisia ilmenemismuotoja – kuten artikkelin alussa ollut lainaus Foucault’lta muistuttaa. Hyllyyn varastoitu esine on kirja, mutta yhtäläillä esimerkiksi *Raamatusta*, *Tuntemattomasta sotilaasta* tai *Mio, poikani Miosta* puhutaan kirjoina. Äänikirjaa kutsutaan kirjaksi, kuten myös e-kirjaa, vaikka kumpikaan näistä ei esineenä muistuta nidottua tai sidottua paperipinoa, jolla on kannet ja jota yleensä kutsutaan kirjaksi. Formaattista toiseen muuttuessaankin kirjaa voi kutsua kirjaksi, vaikka juuri silloin sen esinemäisyys käy läpi ratkaisevimmat muutokset. Kirjan tutkiminen esineenä voi tarkoittaa niin yksittäisen esineen tutkimista kuin toisaalta editioiden ja sarjatuotetun esineryppään tarkastelua. Kirjan häilyvyys materiaalsen ja immateriaalsen sekä partikulaarin ja sarjatuotetun rajalla on läsnä tässä artikkelissa ratkeamattomana ongelmana. Sanoilla *Kabulin kirjakauppias* voidaan viitata samanaikaisesti hyvin arkiseen yksittäiseen esineeseen sekä erilaisista editioista koostuvaan sarjatuotettujen esineiden ryppääseen, joka signifioi tietynlaista ajatusta siitä, millaista teksti- tai kuvamassaa kutsutaan kirjaksi.

Oma ehdotukseni on, että kirja ymmärrettäisiin nykyistä useammin toimijaverkostona, erilaisten sosiologisesti kiinnostavien suhteiden summana. Tällöin tarkasteltaisiin esimerkiksi materiaalsen muodon, verbaalsen kommunikaation, kuvien, lukukokemusten, reittien ja tulkintojen jatkuvasti muuntuvaa yhdessäoloa ja niiden välisiä suhteita. Kirja ymmärrettäisiin tällöin näiden suhteiden jatkuvasti muokkautuvana tulemana. Tässä artikkelissa kuvaan joitain materiaalsesta näkökulmasta kiinnostavia osasia siitä toimijaverkostosta, jota voi kutsua *Kabulin kirjakauppiaksi*.

Olen toisaalla käsitellyt esimerkiksi *Kabulin kirjakauppiaan* synnyttämää mediakeskustelua ja eri inhimillisten toimijoiden merkitystä toimijaverkostossa (Kuusela 2011; 2012). Edellisistä artikkeleista poiketen huomioni on pääosin kirjassa esineenä. Keskityn siihen, millaiseksi *Kabulin kirjakauppias* tai ”kirja” on tuottunut eri editioiden näkökulmasta. Pääpaino siis on editioiden välisten erojen tarkastelussa – ei niinkään yksittäisten *Kabulin kirjakauppias* -nimisten esineiden kierron tutkimisessa. Lähestyn teoreettista kysymystä kirjan referenssistä tutkimalla empiirisesti, millaisia *Kabulin kirjakauppiaan* nimellä kulkeneet sarjatuotetut esineet ovat olleet. Käsittelem niitä erilaisia teollisesti tuotettuja ilmenemismuotoja, joita *Kabulin kirjakauppiaan* nimissä painetut kirjat saivat Norjassa vuonna 2002 julkaistun ensipainoksen jälkeen. Tässä mielessä tutkin kirjan erilaisia sarjatuotettuja tarjousmuotoja (tarjouman eli *affordanssin* käsitteestä ks. Gibson 1977; 1979).

Vaikka tarkastelen monessa mielessä muutoksia, joita voi kutsua kielellisiksi tai sisällöllisiksi, juuri näiden muutosten kiinteä suhde materiaalsen/esineellisen ilmeneviin vaihteluihin tekee niistä kestäviä ja toimijuuteen kykeneviä. Samalla nämä kytkökset esineeseen tekevät myös mahdolliseksi tutkia muuttuvia inhimillisiä arvostuksia. Lähestyn siis kirjassa tapahtuvia muutoksia näkökulmasta, jota etenkin Latour ja John Law ovat muiden toimijaverkostoteoreetikoiden ohella pitäneet esillä. Latourin (2000) ja Law’n (1991) mukaan sosiaalisiksi suhteiksi kutsumamme suhteet vakiintuvat ja vakautuvat, kun ne ovat yhteydessä materiaaleihin. Law (1991, 166) kirjoittaa: ”ymmärtääksemme sosiaalista – ja etenkin sitä, mikä vakauttaa sosiaalisia suhteita niin, että ne voivat tuottaa valtaefektejä, meidän on – otettava selvää, miten ‘sosiaalinen’ on vuorovaikutuksessa materioiden kanssa ja koostuu niistä”. Samalla Law (1991) kytkee toimijaverkostoteorian ajatukset valasta Foucault’n ajatteluun, mistä myös Olli Pyyhtinen ja Sakari Tamminen (2007) ovat kirjoittaneet. Samaan tapaan Latourin (2000) mukaan valtasuhteiden vakaus voidaan selittää selvittämällä, miten ne tukeutuvat esineisiin ja materiaaleihin ja lainaavat näitä

voimaa. Esineet tai artefaktit voivat myös kirjaimellisesti rakentaa sosiaalisia järjestyksiä ja tehdä niistä kestäviä ja laajenevia, väittää Latour (2000, 113). Siten *Kabulin kirjakauppiaan* vaihtelevia editioita voi lähestyä objekteina, jotka keskinäisessä erilaisuudessaankin tuottavat pysyvyyttä tietyille viesteille, Afganistania koskeville diskurssiivisille muodostumille ja kirjallisesta tekstistä tehdyille tulkinnoille.

Editioiden välisten erojen merkitystä voi toimijaverkostoteorian lisäksi lähestyä Arjun Appadurain tunnetulla käsitteellä ”esineiden sosiaalinen elämä”. Appadurain mukaan ”meidän on seurattava itse esineitä, sillä niiden merkitykset ovat kirjautuneet niiden muotoihin, käyttöihin ja reitteihin. Vain analysoimalla näitä reittejä voimme tulkita inhimillisiä vuorovaikutuksia ja arvostuksia, jotka elävöittävät esineitä” (Appadurai 1986, 5). Kuten käsite *sosiaalinen* vihjaakin, Appadurai korostaa Latouria enemmän esineiden merkitystä nimenomaan *inhimillisiä* arvostuksia paljastavina tietolähteinä. Näin ollen Appadurain lähtökohta on ennemminkin metodologinen kuin ontologinen. Myös tässä artikkelissa kiinnostus esineisiin on lähinnä metodologinen, joskin esineiden yleinen merkitys valtasuhteiden rakentajina, ylläpitäjinä ja vahvistajina kiinnittää huomiota kirjaan myös sosiaalisia suhteita rakentavana esineenä. Kuten edellä esitin, tämä latourilaisempi näkökulma auttaa pitämään analyysissä läsnä materiaalin ja ei-inhimilliset toimijat aktiivisina osallistujina merkitysten syntyproesseissa.

PERITEKSTIT TULKINNAN VAKAUTTAJINA

Miltä sitten näyttää *Kabulin kirjakauppiaan* elämä esineinä ja itsensä ulkopuolelle kurkotavana, jatkuvasti muuntuvana kokonaisuutena? Tultuaan julkaistuksi Norjassa syksyllä 2002 *Kabulin kirjakauppias* ilmestyi pian myös muissa Pohjoismaissa ja lopulta ympäri maailmaa. Ensimmäisenä vuotenaan se sai lähes poikkeuksetta vain kiitosta mediassa ja kirjallisuuskriitikoilta. Julkisen keskustelun äänensävy kuitenkin muuttui vuosi ensipainoksen ilmestymisen jälkeen, kun norjalaisjournalisti Tuva Raanes matkusti Kabuliin seuraamaan naisten tilannetta Afganistanissa. Matkallaan

hän tapasi Shah Muhammed Raisin ja sai selville, ettei mies ollut tiennyt tekstin sisällystä, vaikka se käsitteli nimenomaan Raisin perhettä. Syy oli haastattelemani Raanesin mukaan siinä, että vaikka muutamalla Kabulissa oleskelleella ulkomaisella toimittajalla oli hallussaan tekstin englanninkielinen käännös, yksikään ei ollut antanut käsikirjoitusta Raisille luettavaksi. Raanes muutti asetelmaa lähettämällä Norjasta käsin Raisille kuriiripalvelun avulla tekstin englanninkielisen käännöksen. Tämän jälkeen Raanes haastatteli Raisia norjalaislehdelle, mistä alkoi vuosia jatkunut julkinen kiista ja oikeusprosessi. (Tuuva Raanesin haastattelu 16.02.2009.) Vaikka Raisia oli haastateltu jo kerran aiemmin ensipainoksen tultua julki (Smilden 2002, *Dagbladet* 11.09.2002.), vasta käännöksen fyysinen saapuminen Kabuliin alkoi horjuttaa suuntaisjärmiön yhtenäisyyttä. Pelkkä suullisesti välitetty tieto sisällöstä ei ollut suuttanut Raisia, vaan tuohtumukseen tarvittiin paperille siirretyt sanat, jotka kuriiripalvelu toimitti perille.

Tapahtumat saivat jonkin verran mediahuomiota myös Norjan ulkopuolella. Lopulta vuoden 2010 kesällä Raisin vaimo Suraia Rais voitti Oslon käräjäoikeudessa oikeudenkäynnin Seierstadia ja hänen kustantajaansa vastaan (Oslo Tingrett 2010). Moni voisi sanoa, että perhe sai hajautettua ja moninaistettua *Kabulin kirjakauppiaan* viestiä, jopa tuhotua sen yhtenäisyyden. Esimerkiksi Norjan valtiollisen televisio- ja radioyhtiö NRK:n toimittaja totesi haastattelussani: ”Kirjakauppias käänsi tarinan ympäri, hän jopa julkaisi kirjan, jossa hän käänsi valtasuhteet ympäri. Minusta se on eräänlainen [osoitus] tilanteen demokraattisesta kehityksestä.” (Haastattelu 26.02.09.)⁴ Joulukuussa 2011 Seierstad kuitenkin voitti valituskäsittelyn, joka kumosi käräjäoikeuden tuomion.

Yhtenäisyyden hajoaminen ei kuitenkaan ole lainkaan ilmeistä, eikä demokratisoitumisprosessi näytä enää yhtä onnistuneelta, jos tutkimuksellinen huomio kohdistetaan mediakeskustelun ja oikeudenkäyntien sijaan esineeseen – tässä tapauksessa kirjaan. Muutokset esineessä vihjaavat pikemminkin, että avautumisen sijaan *Kabulin kirjakauppias* alkoikin sulkeutua.

Erottelu mediatekstien ja esineen/kirjan välillä helpottuu, jos avuksi otetaan Gerard Genetten (2001) teoria parateksteistä. Paratekstin käsitteellä Genette viittaa teksteihin (verbaalisiin tai ei-verbaalisiin), jotka ympäröivät, jatkavat ja säestävät tekstiä, jota yleensä pidetään kirjallisena tekstinä. Paratekstejä ovat näin ollen esimerkiksi otsikot, kannet, kirjallisuuskritiikit, esipuheet, haastattelut, kuvitukset ja kirjailijan nimi.⁵

Edellä referoituun julkiseen keskusteluun viitataan Genetten käsitteellä *epiteksti*. Epitekstit ovat tekstejä, joilla on suhde kirjalliseen tekstiin, mutta jotka eivät ole fyysisesti osa samaa esinettä (esimerkiksi kirjallisuuskritiikit, kirjailijahaastattelut, uutiset, tiedotteet). Epitekstit ovat Genetten määrittelemien *paratekstien* alaluokka. Toisen alaluokan muodostavat *peritekstit*, jotka puolestaan ovat fyysisesti osa kirjaa (esimerkiksi esipuhe, otsikko, jälkisanat). Genetten mukaan “parateksti mahdollistaa sen, että tekstistä tulee kirja ja että se voidaan tarjota sellaisena lukijoilleen ja yleisemmin yleisölle. Ennen kuin sinetöity raja, parateksti on *kynny*” (Genette 2001, 1–2). Paratekstit pystyttävät kynnyksiä kirjallisen tekstin ja muiden tekstien, materiaalien ja toimijoiden välille yhdistäen ja erottaen niitä.⁶

Edellä olen viitannut lähinnä epiteksteihin, mutta aineellisuudesta inspiroituneen tutkimusperinteen mukaisesti artikkelini tavoitteena on ennemminkin pohtia sitä, miten kirjaesineen fyysiseen pysyvyyteen nojaavat peritekstit voivat auttaa sulkemaan julkisen keskustelun luomaa moninaisuutta. Peritekstit saavat materiaalsen tukensa ja pysyvyytensä siitä esineestä, jota yleensä kutsutaan kirjaksi. Koska ne matkuvat kirjaesineen mukana, niillä on pysyvämpi ja tehokkaampi materiaalsen tuki kuin esimerkiksi mediateksteillä, jotka julkaistaan kirjasta erillään, jotka nähdään tai kuullaan vain kerran ja joita harvoin säilötään enää ensimmäisen lukukerran jälkeen. Epitekstien, kuten mainosten ja kirjallisuuskritiikkien, voi tosin ajatella leviävän kirjaa (eli esinettä) nopeammin ja laajemmalle – ja osallistavan keskusteluun myös sellaisia ihmisiä, jotka eivät kirjallista tekstiä koskaan lue. Kirjallisen tekstin lukijan näkökulmasta luku tapahtumassa fyysisesti läsnä olevat peritekstit

kehystävät kuitenkin lukemista varmemmin kuin mediatekstit, joita lukija ei välttämättä kohtaa. Näin epitekstien kyky ohjata tulkintaa on peritekstejä rajallisempi. Näin tuntui käyvän etenkin *Kabulin kirjakauppiiaan* einorjalaisten lukijoiden kanssa: vielä vuonna 2009 haastattellessani sähköpostitse viittätoista kirjan ei-norjalaista lukijaa kymmenen heistä ei ollut kuullut vuonna 2003 alkaneesta kiistasta ja perheen esittämästä kritiikistä.⁷ Tästä näkökulmasta kirjaesineen mukana matkavien peritekstien voi ajatella vakauttavan tiettyjä tulkintoja kirjallisesta tekstistä toisten tulkintojen kustannuksella.

Seuraavaksi esittelen, miten globaalisti liikkuneiden editioiden kantamat peritekstit alkoivat osallistua *Kabulin kirjakauppiiaan* käytyyn kiistaan ja vahvistaa kirjailijaa tukevia tulkintoja. Käsittelen etenkin sitä, miten perheen ja eräiden epitekstien avaama tulkinta näyttää kaventuvan ja tulevan hallituksi, kun tutkimuksellinen katse kohdistetaan eri editioiden materiaalisissa toteumissa tapahtuneisiin muutoksiin.

Merkittävimmit *Kabulin kirjakauppiiaan* läpikäymät muutokset tai painoksesta toiseen toistuvat muutokset tapahtuivat kirjallisen tekstin sijaan periteksteissä.⁸ Vuosien, painosten ja käännösten vaihtuessa muuttuivat esipuhe, kansikuvat ja takakansitekstit. Kirjoihin lisättiin mainostekstejä (*blurbs*), mainoksia sekä kirjailijaesittelyjä, ja yhdysvaltalaiseen pehmeäkantiseen painokseen liitettiin luku-piiriopas ja kirjailijahaastattelu. Lähes kaikki nämä muutokset lisäsivät kirjailijan näkyvyyttä ja vahvistivat hänen asemaansa *Kabulin kirjakauppiiaan* globaalissa kierrossa.⁹ Lisäksi *Kabulin kirjakauppiiaan* mainostaneet tekstit tuottivat yhdenmukaista näkemystä kirjallisesta tekstistä eri maiden välillä.

ESIPUHE KIRJAILIJAN ASEMAN VAHVISTAJANA

Kabulin kirjakauppiiaan esipuheeseen lisättiin ensimmäisen syksyn jälkeen muutamia kappaleita. Niissä kuvattiin alkuperäistä esipuhetta yksityiskohtaisemmin Seierstadin elämää perheessä ja hänen keinojaan kommunikoida perheenjäsenten kanssa. Lisäykset kertovat muun muassa seuraavaa:

Minulta on kysytty: Mistä voit tietää, mitä eri perheenjäsenten päässä liikkuu? En suinkaan ole kaikkietietävä kirjailija, joten kun kuvaan sisäistä vuoropuhelua tai ajattelua, kaikki perustuu siihen, mitä he itse ovat kertoneet ajatuksistaan. (Seierstad 2004a, 11.)

Sultan ei antanut kenenkään perheen ulkopuolisen asua luonaan, joten tulkkeina toimivat hän itse, Mansur ja Leila. Niin luonnollisesti näiden kolmen henkilön vaikutus heidän omaan perhetarinaansa on suuri, mutta tarkistin eri versiot vertaamalla, kysyin heiltä samoja asioita; joskus käytin tulkkina Sultania, joskus Mansuria, joskus Leilaa, näitä kolmea, jotka edustivat perheen suurimpia ristiriitoja. (Seierstad 2004a, 12.)¹⁰

Tutkimuksellisesti lisätyt kappaleet herättävät runsaasti epäilyksiä. Tästä huolimatta ne kuitenkin vastaavat moniin sellaisiin kysymyksiin, joita valistunut lukija saattaisi esittää Seierstadin työskentelymetodeista ja kertomusten vedenpitävyydestä. Ne keskittyvät sellaisiin kysymyksiin, joihin kriitikot myöhemmin tarttuivat ja joita oikeudenkäynnissä käsiteltiin. Näin ne vahvistivat tekstin ja kirjailijan asemaa julkisessa keskustelussa. Merkillepantavaa on kuitenkin, että uuden esipuheen sisältävissä editioissa ei ole esipuheen uutta päiväystä. Päinvastoin niissä levitetään edelleen tietoa siitä, että esipuhe on kirjoitettu 1.8.2002. Kolmenkymmenen kahden tutkimani edition joukossa ainoastaan yhdessä mainitaan esipuhetta muokatun 6.1.2003 (Seierstad 2005a).

Tällainen merkitsemättä jäänyt uusi päiväys olisi helppo sivuuttaa unohtuksena tai huolimattomuutena. Sitä voisi pitää merkityksettömänä yksityiskohtana, ellei *Kabulin kirjakauppiasta* nousseen kohun ytimessä olisi ollut juuri kuvauksen todenmukaisuuteen ja aineiston hankintameteihin liittyneet yksityiskohdat. Koska uutta päiväystä ei uusissa editioissa mainita, annetaan lukijoiden ymmärtää, ettei kirja ole vaatinut korjaamista tai muutoksia. Näin toteutettuna muutos vakiinnutti ja vahvisti kirjailijan asemaa lukijan saamatta tietää, että se oli ollut tai voisi olla vaarassa horjua.

LUKUPIIRIOPAS LUKIJOITA OHJAAMASSA

Merkittävin tulkintaa määrittelevä – tai ra-

jaava – muutos sisältyy kuitenkin kirjan yhdysvaltalaiseen pehmeäkantiseen painokseen. Siihen oli lisätty kirjailijan haastattelu sekä lukupiiriopas, joka sisälsi lukijoille esitettyjä kysymyksiä.

Kirjailijan omiin tulkintoihin nojaavat peritekstit ja lukupiirioppaat ovat yleistyneet ainakin englanninkielisessä kustannusmaailmassa. Ilmiö on tuttu elokuvien kotitalenteista, jotka usein sisältävät ”ekstroja”. Ekstroissa selvitetään elokuvanteon taustoja ja ohjaajan, näyttelijöiden tai käsikirjoittajien näkemyksiä elokuvasta. Kirjallisuudessa ilmiö on yleistynyt etenkin taskukirjapainoksissa ja muissa myyntimenestysten uusintapainoksissa. Nämä peritekstit saavat vain harvoin kriittistä huomiota, vaikka niiden voi ajatella osallistuvan myös kirjallisen tekstin tai kirjan ympärillä olevan toimijaverkoston tuottamiin tulkintoihin.

Kabulin kirjakauppiaan yhdysvaltalainen taskukirjaeditio on hyvä esimerkki tämän uuden ilmiön mekanismeista. Editiossa mukana oleva lukupiiriopas sisältää kaksitoista kysymystä. Useassa kysymyksessä Afganistania käytetään yleiskategoriana. Oppaassa muun muassa kysytään: ”Miten muoti heijastaa sosiaalisia muutoksia *Afganistanissa*?”; ”Millaaisia erilaisia naisrooleja *Afganistanissa* on?”; ”Keskustele tavoista, joilla avioliitot sovitaan ja toteutetaan *afganistanilaisessa* yhteiskunnassa.” (Seierstad 2004b, Reading Group Guide, 7–9, kurssiivi H.K.)

Opas toisin sanoen ohjaa käyttämään yksittäisen perheen yksityistä tarinaa yleistettävänä kuvauksena Afganistanista. ”Afganistanilais-ta yhteiskuntaa” ja ”Afganistania” käytetään viittauskohteina tai yleistettävänä kategoriina, joista voi keskustella yhden lukukokemuksen perusteella. Opas ei kysy, miten avioliitoista sovitaan ja miten ne toteutetaan *Khanin perheessä* vaan *Afganistanissa*. Siinä ei myöskään kysytä, millaisia erilaisia naisrooleja *Khanin perheessä* on, vaan se rohkaisee keskustelemaan rooleista *Afganistanissa*. Tämän seurauksena yksityinen kokemus tarjotaan aineistona yleisille havainnoille. Näin lukupiiriopas sivuuttaa kysymyksen siitä, pitäisikö perhettä pitää tyypillisenä afgaaniperheenä

vai ei. Oppaan ohjeet ovat ristiriidassa esipuheen kanssa, jossa korostetaan, että perhe ei ole tyyppillinen afgaaniperhe vaan ennemminkin liberaali ja varakas kotitalous. Esipuheen mukaan

On tärkeää korostaa, että tämä on kertomus yhdestä afganistanilaisesta perheestä. Niitä on miljoonia muita. Minun perheeni ei ole edes tyyppillinen. Se on yhdenlaista keskiluokkaa, jos Afganistanin oloissa sellaisesta voi puhua. Joillakin perheenjäsenillä oli koulutus, he osasivat lukea ja kirjoittaa, heillä oli tarpeeksi rahaa, eikä perheessä nähty nälkää.” (Seierstad 2004a, 14.)

Lukupiiriopas sen sijaan korostaa perheen tyyppillisyyttä ja heidän esimerkinsä yleistettävyyttä. Koska kirjan loppuun sijoitettu opas todennäköisesti luetaan vasta esipuheen ja kirjallisen tekstin jälkeen, se saattaa ohjata lopullista tulkintaa aiheesta esipuhetta enemmän.

Oppaaseen liitetty kirjailijahaastattelu oli osa Seierstadin haastattelua, joka julkaistiin alun perin *Pittsburgh Tribune-Review*'ssä 9.11.2003 (Behe 2003) muutama kuukausi sen jälkeen, kun Raisin perhe oli kritisoinut Seierstadia julkisesti. Tästä huolimatta yhdysvaltalaisen taskukirjaeditioon lisätty haastattelu ei käsittele perheen kritiikkiä, eikä kirjailijalta kysytä kriittisiä kysymyksiä. Oikeastaan päinvastoin: editioon liitetystä haastattelusta on poistettu lyhyt *Pittsburgh Tribune Review*'ssä ollut kainaloteksti, jossa käsiteltiin Raisin perheen tyytymättömyyttä. Näin haastattelu toimii tilana, jossa kirjailija voi toistaa omaa näkemystään Raisin perheestä ja tuoda omaa auktoriteettiaan tekstin ylle.

Sultan Khaniin [Shah Muhammed Raisiin viittaavan henkilöahmon nimi] viitaten periteksti viestittää lukijalleen esimerkiksi seuraavaa:

Pian sen jälkeen kun Seierstad oli alkanut elää Khanin laajennetun perheen kanssa hän kuitenkin huomasi kirjakauppiassa toisen puolen, joka erosi hänen alkuperäisistä vaikutelmistaan. Sultan Khan – joka on viisissäkymmenissä, hänen tarkka ikänsä ei ole tiedossa kehnosti pidettyjen syntymärekkisterien vuoksi – hallitsi tiukasti huonekuntaansa, hänen sanansa ollessa lopullinen kaikissa päätöksissä.

(Seierstad 2004b, Reading Group Guide, 2.)

Myöhemmin periteksti lainaa Seierstadia, joka sanoo Sultan Khanista: ”Hän on afganistanilainen patriarkka aivan kuten kaikki muutkin” (Seierstad 2004b, Reading Group Guide, 3). Tämän huomion voi rinnastaa edellä esitelyihin lainauksiin, joiden mukaan Seierstad halusi kertoa tarinan stereotyyppioiden takaa epätyypillisestä afganistanilaisesta perheestä. Näin eri peritekstit vievät tulkintaa eri suuntiin. On huomionarvoista, että stereotyyppioita kyseenalaistava tulkinta esitetään esipuheessa, kun taas stereotyyppiat vahvistava tulkinta esitetään lopun haastattelussa, joka seuraa spatiaalisesti – ja todennäköisesti myös ajallisesti – kirjallista tekstiä. Lukijaa houkuttelemaan pyrkivä esipuhe korostaa tarinan ja sen henkilöiden poikkeuksellisuutta. Lopussa sijaitseva lukupiiriopas taas pyrkii vahvistamaan luentaa, jossa Rais leimautuu tyyppilliseksi patriarkaksi.

KANNET MAINOSTAJINA

Rajanvetoa stereotyyppioiden ja yksilöllisyyden välillä käytiin myös kirjan kansiin liitetyissä mainosteksteissä. Niin indonesialaisessa, serbialaisessa kuin kahdessa brittiläisessäkin painoksessa oli kannessa sama lainaus (Lamb 2002, *The Sunday Times* 3.8.2003). Sen mukaan kirja on ”intiimi muotokuva afganistanilaisista ihmisistä”. Viesti intimiteetistä matkasi näin ollen kolmella mantereella osana fyysisistä esinettä. Kansissa ei kuitenkaan viitattu niihin kohtiin artikkelissa, joissa tämä intimiteetin paljastaminen kyseenalaistettiin. Yleisesti voi sanoa, että *Kabulin kirjakauppiaan* kansainvälisen suosion kasvaessa sen kansiin ja ensimmäisille sisäsivuille alkoi ilmestyä mainostekstejä. Osa teksteistä oli peräisin kyseisen maan omista medioista, mutta usein mainosteksteinä käytettiin lainauksia yhdysvaltalaisista tai brittiläisistä lehdistä. Esimerkiksi tanskalaisen taskukirjapainoksen etukannessa viitattiin *Time Magazineen*, suomalaisessa kovakantisessa painoksessa viitattiin *The Daily Telegraphiin*, liettualaisessa kannessa *The Washington Postiin* ja brasilialaisessa kannessa *The Guardianiin*, *The Washington Postiin*, *The Publishers Weeklyyn* ja *The New York Timesiin*. Näin Yhdysvalloissa

ja Iso-Britanniassa tuotetut tulkinnat kiersivät maasta toiseen laajemmin kuin muut.

Paratekstejä tutkineen Marie Macleanin (1991) mukaan paratekstit (etenkin sellaiset peritekstit kuin kirjailijan nimi, mainostekstit ja takakansitekstit) lainaavat tekstille auktoriteettia. Hänen mukaansa tällaiset paratekstit voivat avata pohdintoja kirjailijan ja kustantajan intentioista. Koska paratekstit ovat usein tietopohjaisia ja neuvovia, jopa suostuttelevia, niiden tutkiminen voi ohjata meitä paikkoihin, joissa kirjailija esittää intentioitaan ja puhuu lukijoille kuin lähettäjä vastaanottajille (Maclean 1991). Maclean (1988, 24–25) nojaa ajatuksessaan puheaktiteoriaan, jonka mukaisesti paratekstien voi ajatella kommunikoivan luonnollisessa diskurssissa, kun taas kirjallinen teksti operoi ja on luotettava vain kertomuksen kehyksessä. Siten paratekstit ovat ikään kuin todempia viestejä kuin kirjalliset tekstit.

Seierstadin haastattelu yhdysvaltalaisessa taskukirjapainoksessa asettuu osaksi Macleanin mainitsemaa tekstityyppiä: se antaa lukuohjeita, se on tietopohjainen, sen sävy on neuvova ja se on selvästikin tila, jossa kirjailija artikuloi intentioitaan. Näin se toimii autoritatiivisena tilana: siinä toistetaan kirjasta tulkinta, jonka perhe oli kyseenalaistanut. Peritekstejä voikin lähestyä eräänlaisina metateksteinä, jotka epäsuorasti kommentoivat kirjallista tekstiä, sen tulkintatapoja ja sen merkityksiä, jopa merkittävyyttä.

Tämän tyylisissä periteksteissä ei tietystikään itsessään tai lähtökohtaisesti ole mitään epätoivottavaa. Päinvastoin ne voivat jopa tarjota lukijalle moninaisuutta lisääviä näkökulmia tai tarjota sellaista tietoa, joka avaa kirjallisen tekstin maailmaa uusiin suuntiin. Näin ne voivat korostaa tulkintojen prosessiluonnetta ja avata niitä reifikaatioprosesseja, joiden seurauksena teksti tai kirjan toimijaverkosto tuottuu lukijoilleen tietynlaisena, yhtenäisenä ja suljettuna kokonaisuutena. Huomionarvoista on kuitenkin se, että missään vaiheessa – tai missään paikassa – *Kabulin kirjakauppiaan* painokseen ei ole lisätty esipuhetta, jälkisanoja tai lisäliitettä, jossa käsiteltäisiin perheen esittämää kritiikkiä. Vain virolaisessa painoksessa vuodelta 2005 viitataan takakannessa oi-

keudenkäyntiin (Seierstad 2005b). Muutoin esineenä *Kabulin kirjakauppias* ei ole missään maassa nostanut esiin perheen näkökulmaa.

On toki ymmärrettävää, ettei kustantajien ja kirjailijan kontrollissa oleva esine sisällä kritiikkiä itse kirjallista tekstiä tai kirjailijaa kohtaan. Onhan peritekstienkin pääasiallinen tarkoitus yleensä myydä ja markkinoida kirjaa. Haastattelemani ruotsalaisgraafikko totesikin etukannesta, johon hän oli sijoittanut ainoastaan valokuvan Seierstadista: ”Tavoitteenani oli tehdä, mitä kustantaja käski minun tehdä. Koko kansi oli kustantajan idea, hän antoi minulle valokuvan ja pyysi minua kirjoittamaan hänen [Seierstadin] nimensä isolla. Niinpä tein sen.” (Haastattelu 30.9.2009.) Syy kustantajan päätökseen oli graafikon mukaan selvä, eikä kovin yllättävä:

Kustantaja halusi kannen erityisesti kirjan alennusversioon, se oli jo myyntimenestys, luulin, ja he näkivät mahdollisuuden myydä vieläkin enemmän vuosittaisessa kirja-alennusmyynnissä täällä Ruotsissa. Kaikki tunnistiivat Åsnen kaikesta sen aikaisesta mediahuomiosta, joten luulen heidän käyttäneen sitä myydäkseen lisää kirjoja. (Haastattelu 30.9.2009.)

Kirjan eri editioiden kannet kantoivat yleisemminkin tietoa kirjailijasta ja vahvistivat näin entisestään esipuheen rakentamaa kuvaa kirjailijan auktoriteetista. Monien editioiden takakannet sisälsivät sekä Seierstadin kuvan että tietoja kirjailijasta. Yleisesti käytetty keino oli korostaa Seierstadin saamia palkintoja, kielitaitoa ja hänen kokemuksiaan sotakirjeenvaihtajana. Esimerkiksi yhdysvaltalaisen pehmeäkantisen painoksen takakannessa oli Seierstadin kuva ja teksti, jonka mukaan Seierstad ”on saanut lukuisia palkintoja journalismistaan ja raportoinut sellaisilta sodan runtelemilta alueilta kuin Tšetšeniasta, Balkanilta, Afganistanista ja Irakista. Hän osaa sujuvasti viittä kieltä ja asuu Norjassa” (Seierstad 2004b). Aivan kuten palkinnotkin, tieto hänen kielitaidostaan vahvistaa Seierstadin uskottavuutta kirjeenvaihtajana ja matkakirjailijana, joskin takakansi jättää kertomatta, että Seierstad ei osannut perheessä puhuttua kieltä, daria (mikä sijaan käy ilmi uudistetusta esipuheesta.) Vuoden 2005 (Seierstad 2005a) alankomaalaisen painoksen sisäkannessa on

koko kannen kokoinen kasvokuva Seierstadista. Samassa painoksessa on takakannessa lainaus Seierstadilta. Suomennettuna lainaus on seuraavanlainen: ”Journalistina olin raportoinut sodasta Afganistanissa ja ajattelin, että olisi kiinnostavaa kirjoittaa tavallisten ihmisten elämästä. Halusin kertoa tarinan stereotyyppien takaa.” (Emt.) Näin kirjailijalle tarjotaan takakannessa tilaa ja keinoja määrittellä kirjallisen tekstin lukutapoja ja soveliaita tulkintoja siitä.

KUINKA MERKITYKSIÄ HALLITAAN?

Kabulin kirjakauppiaan ensipainoksen jälkeen ilmestyneet peritekstit tuntuivat toimivan ennen kaikkea hallinnan välineinä ja rajaavan tulkintoja. Sekä lukupiiriopas että kirjailijahaastattelu tehtiin ja julkaistiin keskellä oikeudellista konfliktia, jossa olivat osallisina kirjailija ja hänen tekstinsä kuvauksen kohteet. Näin ollen näitä peritekstejä ja niiden vaikuttavuutta tulisi analysoida suhteessa tähän tulkinnoista käytyyn kamppailuun. Tukeutumalla usein kirjahyllyssä säilytettävään esineeseen nämä peritekstit ovat olleet pysyvämpiä kuin monet kriittiset epitekstit – tai ne ovat vähintäänkin seuranneet kirjallista tekstiä kiinteämmin ja uskollisemmin kuin epitekstit. Niillä on ollut materian takaama fyysinen sidos toimijaverkoston sisältämään muuhun aineistoon. Näiden peritekstien tarkoitukset, merkitykset ja vaikutukset ovat tulkittavissa osana sitä toimijaverkostoa, joka on muodostunut ihmisten, lausumien ja materioiden vuorovaikutuksessa.

Tällaisten peritekstien vaikutusta voi analysoida pidemmälle Foucault’n diskurssin järjestystä koskevan pohdinnan avulla. Foucault (1981) analysoi yhteiskunnassamme käytössä olevia sääntöjä, jotka hallinnoivat ja kontrolloivat diskursseja. Tämän taustalla on alussa lainaamani Foucault’n pessimistinen käsitys kirjallisuudesta ja kirjoittamisesta instituutioina. Foucault’n mainitsemat kolme diskursseja sisäisesti hallinnoivaa periaatetta ovat kommentaari, kirjailija ja koulukunta/oppiaine. Foucault’n (1981) mukaan kommentaarin periaate alkaa operoida silloin, kun jokin teksti tai lausuma synnyttää uusia lau-

sumia, jotka nostattavat ”primaarilausumaa” esiin sekä muuttavat ja toistavat sitä. Nämä ”primaarilausumat” ovat usein uskonnollisia tai oikeudellisia, mutta Foucault mainitsee myös kirjalliset tekstit, koska ne synnyttävät uusia lausumia, kuten kirjallisuusarvosteluja. Foucault’n (1981) mukaan nämä sisäiset hallinnan välineet luokittelevat ja tuovat järjestystä, ja niiden päätehtävänä on hallita sattumaa ja sen mahdollisuutta. Ne ehkäisevät ja torjuvat merkitysten vapaata leviämistä. Peritekstien voi tulkita olevan kommentaareja, jotka melkoisen pysyvän materiaalsen tukensa vuoksi ovat erityisen tiiviissä suhteessa kirjalliseen tekstiin ja siksi erityisen kykeneviä rajaamaan merkityksiä. Myös niiden kyky kommunikoida kirjallista tekstiä suoremmin tai ”todemmin” vastaanottajalle vahvistaa niiden tulkinnallista asemaa (ks. Maclean 1988). Sama koskee Foucault’n mukaan myös kirjailijan nimeä: ”Kirjailija tekee mahdolliseksi rajoittaa merkitysten syöpämäisen ja vaarallisen leviämisen maailmassa, jossa ei ole niukasti ainoastaan resursseja ja rikkauksia, vaan myös diskursseja ja merkityksiä” (Foucault 1991, 118). *Kabulin kirjakauppiaan* nimeä kantavissa esineissä ja eri painoksissa kirjailijan rooli vahvistui ajan myötä herättäen näin kysymyksen tulkintaa ohjaavasta auktoriteetista.

Vaikka edellä analysoimani muutokset tapahtuvatkin tekstin tasolla (ainakin jos myös kuvat ymmärretään teksteiksi), ne tulevat huomioiduksi vasta, jos eri maissa julkaistuja painoksia verrataan esineinä toisiinsa. Oletuksena kun on, että itse kirjallinen teksti ei käänöksissä ratkaisevasti muutu, vaan erot näkyvät periteksteissä. Merkitysten leviämisen ja rajoittamisen mekaniikat tulevat esiin, jos *Kabulin kirjakauppiasta* lähestytään sellaisena esineiden rakentamana, toteuttamana ja ylläpitämänä kokonaisuutena, joka voi sekä muuttua että kurkottaa itsensä ulkopuolelle epitekstien voimalla. Lukupiirioppaat ja kirjailijahaastattelut vaativat lisäsvuja, toisin sanoen lisääntyvää aineellista tukea tietyille tulkinnoille.¹¹ *Kabulin kirjakauppiaan* kohdalla tämä mekanismi toimi niin, että kun joidenkin epitekstien voi sanoa avanneen tulkintahorisonttia, peritekstit tuntuivat sulkeneen sitä.

Toisin kuin monet muut kommunikoinnin välineet ja etenkin uudemmat mediat, kirjat eivät sisällä palautteen tai kritiikin antamisen mekanisme. Niiden materiaallinen pysyvyys päinvastoin takaa monessa mielessä kommunikaation yksisuuntaisuuden. Tällöin kirjallisuuden kyky muokata tai tuottaa yhteisöjä ei ole sidoksissa vain siihen, mitä tekstejä kulloinkin on tarjolla tai mitä niistä luetaan. Tulkinnallista yhteisöä määrittää myös se, millaiset lukutavat ja -strategiat mahdollistuvat materian ohjaamissa suhteiden verkostoissa ja millaisia tulkintoja rajataan marginaaliin hallinnoimalla ja muokkaamalla esineitä.

ESINEVÄLITTEISEN INFORMAATIOAIKAKAUDEN HAASTEET SOSIOLOGIALLE

Edellä olen käsitellyt *Kabulin kirjakauppiiaan* läpikäymisiä muutoksia demonstroiden sitä, miten merkitysten moninaisuutta rajoittavia mekanismeja käytettiin kirjan globaalissa kierrossa. Taustalla oli esineistä inspiroituneen tutkimuksen, toimijaverkostoteorian ja Apadurain innoittamat näkemykset. Näiden mukaan esineissä tapahtuvat muutokset ovat tutkimuksellisesti kiinnostavia, koska ne paitsi kertovat ihmisten arvostuksista myös muokkaavat niitä. Artikkelini loppuosassa pohdin laajemmin sitä, mitä aikaamme liittyviä erityisyyttä tämääntyiselle tutkimusotteelle on ja miltä taiteen tai kulttuurituotteiden sosiologia tällöin voisi näyttää.

Kysymys tekstien muokattavuudesta ja muokkaamisen ehdoista on toki vanha. Niin sanottujen tekstuaalitieteiden piirissä on tutkittu paitsi kirjallisten tekstien syntyprosessiä myös niiden muuntuvuutta, kopiointia, leviämistä ja kuluttamista sekä näiden prosessien taustalla olevia toimijoita (tekstuaalitieteiden yleisesittely, ks. Manninen 2010). Etenkin tekstikritiikin edustajat ovat olleet kiinnostuneita historiallisten tekstien läpikäymistä muutoksista. Esimerkiksi David C. Greethamin määritelmän mukaan tekstikritiikki on “tekstien historiallista tutkimista sekä artefakteina että ajatuksellisina kokonaisuuksina ja niiden vaiheiden rekonstruoinnista, jotka eivät ole siirtymässä selviytyneet” (Greetham 1994, ix–x).

Suomessa esimerkiksi kirjallisuudentutkija Veijo Pulkkinen (2010) on kommentoinut perinpohjaisesti kirjallisuustieteen haluttomuutta tai kyvyttömyyttä ottaa huomioon tekstikriittisiä aspekteja. Pulkkinen puhuu tekstuaalisesta horroksesta ja toivoo kirjallisuudentutkijoiden ottavan vakavammin kysymyksen siitä, mikä milloinkin mielletään tutkimukselle merkitykselliseksi kohteeksi. Tekstuaalisella horroksella Pulkkinen tarkoittaa “valitettavan usein esiintyvää välinpitämättömyyttä tulkittavan tekstin syntyvaiheista, tuotantoprosessista ja julkaisuhistoriasta”. (Emt., 15.) Pulkkinen mukaan tekstikriittisessä “lähestymistavassa kirjallinen teos nähdään avoimena käsitteenä, joka voidaan määritellä eri tavoin. Kiinnostavaa ei ole se, miten teoksen identiteetti voitaisiin määritellä lopullisesti ja yleispätevästi, vaan itse määrittelyn prosessi.” (Emt., 22.) Ajatuksen voi ajatella tulevan lähelle Latourin kirjoituksia toimijaverkostoteorian ja tieteellisen tiedon rakentumisesta. Välittymisten, käännosten ja kollektiivien sosiologiaa luonnosteleva Latour (1987, 21–27) on vaatinut paitsi katseen siirtämistä lopputuloksesta tuotantoprosessiin ja käytäntöihin myös keskittymistä muutoksiin ja välittymisten prosesseihin. Muutokset ja katkokset ovat merkityksellisiä, sillä Latourin mukaan sosiaalinen sidos on ”jäljitettävissä vain silloin kun sitä muokataan” (Latour 2005, 159).

Tekstuaalitieteiden esittämä haaste tuntuu ainakin Suomessa jossain määrin etenevän (ks. esim. Karhu 2010; Manninen 2010; Pulkkinen 2010), mutta sen käsittelemät kysymykset kiinnittyvät lähes poikkeuksetta historiallisiksi miellettyihin teksteihin – ja usein myös kansallisesti merkityksellisiin kirjailijoihin (Pulkkinen 2010; Karhu 2010). Sen sijaan populaarimpien tekstien, globaalien kulttuuriteollisuuden tuottamien viestien tai oman aikamme tekstien tutkimuksessa tekstikriittinen asenne näkyy vain harvoin. Sosiologisia tai antropologisia väitteitä esinetutkimus ja toimijaverkostoteorian kaltaiset suhteisiin ja välittymiin keskittyvät menetelmät voisivatkin auttaa kiinnittämään enemmän huomiota tekstien ja teosten muutoksiin, liikkuvuuteen ja interaktioihin myös taiteen sosiologiassa. Tämä vaatii kuitenkin monitieteistä otetta,

sillä ilman kirjallisuustieteen läsnäoloa kirjat jäänevät aineistona marginaalisiksi, ja ilman sosiologista otetta kirja taas mieltyy liian helposti transsendentiksi ja muuttumattomaksi Teokseksi. Kirjallisuusnäkökulman ja sosiologian tiiviimpi yhteistyö voisi yleisemmin herkistää sosiologiaa nykyistä enemmän tekstien ja kulttuurituotteiden materiaalisuudelle ja lopulta näiden materiaalisuudessaan merkityksellisten kulttuurituotteiden roolille yhteiskunnissa.

Kyse ei ole mistään kirjallisuusihmisten keskinäisestä köydenvedosta. Kulttuurituotteiden välittymis- ja muuntumisprosessien merkitys sosiologisina tutkimuskohteina tuskin tulee vähenemään, liittyihän yksi digitaalisen teknologian mukanaan tuomista haasteista juuri tekstien ja kuvien helppoon muutettavuuteen. Kuten Lev Manovich (2001) on todennut, digitaalinen koodi mahdollistaa tekstin (ymmärrettyinä laajasti myös esimerkiksi kuvina) manipuloinnin ennennäkemättömällä tavalla. Tällöin ratkaisevaa on usein se, kenellä on kulloinkin pääsy koodiin tai taito muokata sitä.

Samaan aikaan esimerkiksi mediatutkimuksessa on lisääntynyt kiinnostus merkitysten ja tekstien kiertoon tai sirkulaatioon (Lee & LiPuma 2002; Sumiala 2011; Sumiala & Tikka 2011). Tätä voi pitää yhtenä osoituksena siitä, että 2000-luvulla kysymys representaatiosta on yhä useammin alkanut korvautua kysymyksellä informaatiosta tai objektien kierrosta, kuten Scott Lash ja Celia Lury ovat ehdottaneet (Lash 2002; Lash & Lury 2007). Globaalia kulttuuriteollisuutta luonnehtii Lashin ja Luryin mukaan representaatioiden keskeisyyden sijaan informaatio ja lopulta esinevälittyneisyys. Kun elokuvista tulee tietokonepelejä, kun kirjoista tehdään fanituotteita ja kun sarjakuvahahmot kääntyvät leluiksi, olemme siirtyneet maailmaan, jota määrittää enemmän esineiden järjestely, luokittelu ja liikuttelu kuin tulkinta, väittävät Lash ja Lury. (Lash & Lury 2007, 7–8.)

Samaan tyyliin esimerkiksi *Kabulin kirjakaupiaan* herättämät tutkimukselliset kysymykset eivät liity vain siihen, miten toiseuden kuvaukset sisäisesti rakentuvat. Huomiota

tulee kiinnittää myös siihen, millaisen materiaalisuuden elämän, kierron ja toimijaverkoston ne kykenevät synnyttämään. Kiinnostavaa on se, miten erilaiset kuvaukset pystyvät mukautumaan kulloisiinkin konteksteihinsä samaan aikaan, kun viestin ydintehtävä pysyy muuttumattomana.

Uusi informaatioaikakausi on Lashin (2002, vii) mukaan pyyhkinyt pois ja nielaissut kaikki transsendentit: kriittiselle reflektiolle ei enää ole tilaa eikä aikaa. Tämä tuntuisi olevan myös kierto, seuraamiseen ja muutoksiin keskittyvän sosiologisen tutkimuksen taustalla: keskittyminen yhteen hetkeen tai yhteen ilmentymään ei enää onnistu paljastamaan olennaista yhteiskunnista, joissa merkitykset ovat nopeassa liikkeessä. Siten myös kirjoja on (ainakin toisinaan) mielekästä lähestyä informaation kierron ja leviämisen näkökulmasta autonomisen kirjallisen tekstin tai sulkeuman sijaan. Paradoksaalisesti tämä kierto tulee usein näkyviin juuri niiden tutkimusperinteiden avulla, joissa huomiota kiinnitetään kielen sijasta materiaan. Toisin sanoen perinteiden, jotka kuuluvat niin sanottuun materiaalisuuden käänteeseen (Lehtonen 2008; 2009). Esimerkiksi juuri Appadurain ajatus siitä, että liikkuvaa esinettä tutkimalla saamme otteen myös inhimillisten yhteisöjen arvostuksista, on arvokas myös sellaisille tieteenaloille, joista Appadurai antropologina ei puhu.

Lash (2002) on korostanut globaalisti kiertävien objektien irtautumista alkuperäisistä yhteyksistään ja subjektien intentioista. Hän kirjoittaa objektien autonomista ja siitä, miten informaatio ei representaation tavoin tavoittele universaalia (emt., viii–1). Lash liittääkin informaatioon sellaisia piirteitä kuin virtaus ja reaaliaikaiset suhteet. Tässä artikkelissa tutkimuskohteena on ollut perinteisempi informaation levittämismuoto, kirja. Sen esinemäisyys ja konkreettisuus muistuttakoon keinoista, joilla merkitysten liikettä yhä kontrolloidaan institutionalisoituneiden toimintakulttuurien sisällä materiaalisuuden avulla. Ennen kaikkea merkityksiä kontrolloidaan globaalin keskustan ja periferian välillä. Tavoitteenani on ollut kuvata myös sitä, miten informaation murusia voidaan kasata yhteen, ellei universaaleiksi niin vähintään stereotyyppi-

oiksi ja toistuvasti läsnä oleviksi materiaalisiksi diskursseiksi tai dispositiiviksi.

Kabulin kirjakauppiaan kohdalla monet val-lankäytön mekanismit jäisivät pimentoon, jos huomio kiinnitettäisiin ainoastaan representaatioon ja kirjalliseen tekstiin. Sen sijaan globaalisti kiertävien esineiden ja niissä tapahtuvien muutosten ottaminen sosiologisen tutkimuksen kohteeksi ja välineeksi auttaa hahmottamaan, miten kulttuuristen merkitysten yhtenäisyyttä luodaan 2000-luvulla.

VIITTEET

- 1 Nimi luonnollisesti vaihteli käännöksestä toiseen, mutta sen sisältö oli kaikissa näkemissäni kirjoissa sama: yksi sana viittasi Kabuliin ja yksi kirjakauppiaseen. Näiden lisäksi kielestä riippuen nimeen sisältyi myös artikkeleita ja prepositioita.
- 2 Selvitystyön ja kuvauksen voisi toki aloittaa myös kauempaa, ensimmäistä julkaistua editiota edeltävistä tapahtumista ja sen tuotantoprosessista, mutta tässä artikkelissa keskityn julkaisua seuranneisiin liikkeisiin ja muutoksiin.
- 3 Hélène Buzelin (2005) on tosin hyödyntänyt Latouria ja toimijaverkostoteoriaa kirjallisten käännosten tutkimuksessa.
- 4 Rais julkaisi vuonna 2006 norjaksi kirjan *Det Var en Gang en Bokhandler i Kabul*, josta ei kuitenkaan tullut suurta menestystä ja jota ei käännetty muille kielille kuin Brasilian portugaliksi. Myöhemmin Rais julkaisi kirjan omakustanteena englanniksi.
- 5 Kirjallinen teksti taas on kaikki se, mitä ei voi pitää parateksteinä: se on Genetten mukaan ”enemmän tai vähemmän pitkä verbaalisten lauseiden sarja, jolle on suotu enemmän tai vähemmän merkitystä” ja joka ei ole parateksti (Genette 2001, 1).
- 6 Peritekstin käsite on toki myös ongelmallinen: se vahvistaa omalta osaltaan pysyviä jaotteluja erilaisten tekstien välillä eikä välttämättä huomioi näiden jaottelujen tai suhteiden muuntuvaa luonnetta. Sanat ”kirjallinen teksti” ja ”periteksti” pitääkin tässä yhteydessä ymmärtää käsitteellisiksi apuvälineiksi, joita ilman olisi vaikea käsitellä editioiden välisiä muutoksia. Tietystä mielessä sama pätee myös sanaan kirja: ilman sitä tällaista artikkelia olisi vaikea kirjoittaa, vaikka artikkeli käsittelee pitkälti juuri kyseisen sanan epäyhtenäisyyttä. Näistä ongelmista huolimatta, sana on hyödyllinen työkalu tarkasteltaessa suhteiden verkostoja ja etenkin sitä, millaisia elementtejä tai toimijoita kirjallisuutta koskevissa tutkimuksissa usein sivuutetaan.
- 7 Nämä lukijat oli poimittu satunnaisotoksella niistä 729 henkilöstä, jotka olivat arvioineet kirjan Facebookin Livingsocial-sivustolla. Lukijoita voi pitää aktiivisina internetin käyttäjinä, joten ei-aktiivisten internetin käyttäjien voisi olettaa tienneen skandaalista jopa heitäkin huonommin (tosin aineistoni ei sisällä tietoa tällaisista lukijoista).
- 8 Myös kirjalliseen tekstiin tehtiin muutamia muutoksia, mutta nämä ovat hyvin pieniä, muutaman sanan tai lauseen poistoja.
- 9 Myös kirjan eri kansikuvat muodostavat yhden kiinnostavan muutosten sfäärin, mutta tässä artikkelissa jätän ne pääosin huomiotta ja keskityn muihin muutoksiin (ks. Kuusela 2010).
- 10 Sulttan oli Shah Muhammed Raisia kuvanneen henkilöahmon nimi, Mansur hänen poikansa ja Leila hänen siskonsa.
- 11 Esine voi tietysti olla myös äänikirja tai elektroninen kirja, jolloin fyysinen tuki ei ole peräisin paperista. Tässä artikkelissa olen kuitenkin käsitellyt Kabulin kirjakauppiaan paperisia ilmentymiä ja toteumia.

AINEISTO

Kabulin kirjakauppiaan painokset

- Seierstad, Åsne (2005a) *De Boekhandelaar van Kaboel*. Käänt. Diederik Grit. De Geus Pocket, Amsterdam.
- Seierstad, Åsne (2005b) *Kabuli raamatukaupmees*. Käänt. Andres Mänd. Tänapäev, Tallinna.
- Seierstad, Åsne (2004a) *Kabulin kirjakauppias*. Käänt. Veijo Kiuru. Loisto/WSOY, Helsinki.
- Seierstad, Åsne (2004b) *Bookseller of Kabul*. Käänt. Ingrid Christophersen. Paperback. Back Bay Books.
- Seierstad, Åsne (2003) *Bokhandlaren i Kabul*. Käänt. Jan Stolpe. Pan Bok, Stockholm.
- Seierstad, Åsne (2002) *Bokhandlaren i Kabul*. Hardcover. Cappelen, Oslo.

HAASTATTELUT

- Haastattelu (16.2.2009). Tuva Raanes, norjalainen journalisti. Oslo. Haastattelijana Hanna Kuusela.

- Haastattelu (26.2.2009) NRK:n journalisti. Oslo.
Haastattelijana Hanna Kuusela.
Haastattelu (30.9.2009) Kabuln kirjakauppiaan ruotsalaisen kannen suunnittelija. Sähköposti-haastattelu. Haastattelijana Hanna Kuusela.

MEDIALÄHTEET

- Smilden, Jan-Erik (2002) Åsne er min venn, men hun tar feil. *Dagbladet* 11.9.2002.
Behe, Regis (2003) Afghanistan experience opened author's eyes. *Pittsburg Tribune Review* 9.11.2003.
Lamb, Christina (2003) The Bookseller of Kabul by Asne Seierstad; The Storyteller's Daughter by Saira Shah. *The Sunday Times* 3.8.2003. Reviews, Travel.

KIRJALLISUUS

- Appadurai, Arjun (toim.) (1986) *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. Cambridge University Press, Cambridge.
Barthes, Roland (1981) *Theory of the Text*. Teoksessa Robert Young (toim.) *Untying the Text: A Post-Structuralist Reader*. Routledge & Kegan Paul, Boston, London & Henley.
Barthes, Roland (1993) *Teoksesta tekstiin*. Teoksessa Lea Rojola (toim.) *Tekijän kuolema, tekstin syntymä*. Vastapaino, Tampere.
Buzelin, Helene (2005) *Unexpected Allies: How Latour's Network Theory Could Complement Bourdieusian Analyses in Translation Studies*. *The Translator*, 11:2, 193–218.
DeNora, Tia (2000) *Music and Everyday Life*. Cambridge University Press, Cambridge.
de la Fuente, Eduardo (2007) *The New Sociology of Art: Putting Art Back Into Social Science Approaches to the Arts*. *Cultural Sociology*, 1:3, 409–25.
Foucault, Michel (1981) *Order of Discourse*. Teoksessa Robert Young (toim.) *Untying the Text: A Post-Structuralist Reader*. Routledge & Kegan Paul, Boston, London & Henley.
Foucault, Michel (1991) *What is an Author?* Teoksessa Paul Rabinow (toim.) *The Foucault Reader*. Penguin Books, London.
Foucault, Michel (2005) *Tiedon arkeologia*. Vastapaino, Tampere.
Genette, Gerard (2001) *Paratexts. Thresholds of Interpretation*. Cambridge University Press,

Cambridge.

- Gibson, James J. (1977) *The Theory of Affordances*. Teoksessa Robert Shaw & John Bransford (toim.) *Perceiving, Acting, and Knowing. Toward an Ecological Psychology*. Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale, NJ, 67–82.
Gibson, James J. (1979) *The Ecological Approach to Visual Perception*. Houghton Mifflin, Boston.
Greetham, David C. (1994) *Textual Scholarship. An Introduction*. Routledge, London & New York.
Hennion, Antoine (1997) *Baroque and Rock: Music, Mediators and Musical Taste*. *Poetics* 24:6, 415–435.
Hennion, Antoine (2007) *Those Things That Hold Us Together: Taste and Sociology*. *Cultural Sociology* 1:1, 97–114.
Karhu, Hanna (2010) *Geneettinen kritiikki – uusia näkökulmia teoksen synnyn tutkimukseen*. *Kirjallisuudentutkimuksen Aikakauslehti Avain* 3/2010, 68–74.
Kuusela, Hanna (2010) *Kabulin kirjakauppias – bestseller keskellä sotaa*. *Bibliophilos* 4/2010.
Kuusela, Hanna (2011) *He halusivat juuri sellaisen kirjan*. *Journalistiset sudenkuopat Kabuln kirjakauppiaan tapauksessa*. Teoksessa Sanna Kivimäki (toim.) *Journalismikritiikin vuosikirja 2011*. *Media ja viestintä* 1/2011.
Kuusela, Hanna (2012) *Tutkimusta katulampun valossa*. Piilossa olevien, kieltäytyvien ja spekuloiden toimijoiden haasteesta Bruno Latourin sosiologialle. *Tiede&Edistys* 37:2, 142–157.
Kuusela, Hanna (2013) *Seuraa esinettä*. *Kirjat liikkuvassa maailmassa*. Teoksessa Mikko Lehtonen (toim.) *Liikkuva maailma*. Vastapaino, Tampere.
Lash, Scott (2002) *Critique of Information*. Sage, London.
Lash, Scott & Celia Lury (2007) *Global Culture Industry*. Polity Press, Cambridge.
Latour, Bruno (1987) *Science in Action. How to Follow Scientists and Engineers through Society*. Harvard University Press, Cambridge & Massachusetts.
Latour, Bruno (1998) *How to Be Iconophilic in Art, Science and Religion?* Teoksessa Carolyn A. Jones & Peter Galison (toim.) *Picturing Science Producing Art*. Routledge, London & New York, 418–440.
Latour, Bruno (2000) *When Things Strike Back: a Possible Contribution of 'Science Studies' to the Social Sciences*. *British Journal of Sociol-*

- ogy, 51:1, 107–123.
- Latour, Bruno (2005) *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network Theory*. Oxford University Press, Oxford & New York.
- Law, John (1986) *On the Methods of Long Distance Control: Vessels, Navigation, and the Portuguese Route to India*. Teoksessa John Law (toim.), *Power, Action and Belief: A New Sociology of Knowledge?* Routledge, New York & London, 234–263.
- Law, John (1991) *Power, Discretion and Strategy*. Teoksessa John Law (toim.) *A Sociology of Monsters. Essays on Power, Technology and Domination*. Routledge, London & New York.
- Lee, B. & LiPuma, E. (2002) *Cultures of Circulation: The Imaginations of Modernity*. *Public Culture* 14(1), 191–213.
- Lehtonen, Turo-Kimmo (2008) *Aineellinen yhteisö*. Tutkijaliitto, Helsinki.
- Lehtonen, Turo-Kimmo (2009) *How does materiality matter for the social sciences?* Teoksessa Colas, D. & Kharkhordin, O. (toim.), *The Materiality of Res Publica*. Cambridge Scholars Publishing, Cambridge, 271–288.
- Maclean, Marie (1988) *Narrative as Performance. The Baudelarian Experiment*. Routledge, London.
- Maclean, Marie (1991) *Pretexts and Paratexts: The Art of the Peripheral*. *New Literary History* 22:2.
- Manninen, Teemu (2010) *Teoksen synty ei ole tekstinsä funktio. Tekstuaalitieteellisen tekijätutkimuksen suuntia*. *Kirjallisuudentutkimuksen Aikakauslehti Avain* 03/2010, 49–61.
- Moylan, M. & Stiles, L. (toim.) (1996) *Reading Books: Essays on the Material Text and Literature in America*. University of Massachusetts Press.
- Manovich, Lev (2001) *The Language of New Media*. MIT Press.
- Oslo Tingrett (2010) *Oikeudenpäättös Oslon käräjäoikeudessa 23.7.2010*. Tuomari Jannicke Johannesen. Tapaus: 08-085721TVI-OTIR/04.
- Pulkkinen, Veijo (2010) *Epäilyksen estetiikka. Tekstuaalinen variaatio ja kirjallisen teoksen identiteetti*. Oulun yliopisto, Oulu.
- Pyyhtinen, Olli & Tamminen, Sakari (2007) *Inhimillistä, aivan liian inhimillistä. Foucault, Latour ja ihmistieteiden antropologinen uni*. *Tiede & Edistys* 32:3.
- Rais, Shah Muhammed (2006) *Det Var en Gang en Bokhandler i Kabul*. Käänt. Finn Thiesen. N.W. Damm & Son, Oslo.
- Said, Edward (1979) *Orientalism*. Vintage Books, New York.
- Sumiala, Johanna & Tikka, Minttu (2011) *Imagining Globalized Fears: School Shooting Videos and Circulation of Violence on YouTube*. *Social Anthropology* 19:3.
- Sumiala, Johanna (2011) *Circulating Communities Online: The Case of the Kauhajoki School Shooting*. *M/C Journal* 14:2.